

CATALUNYA

indrets
que s'han de

viure

Terres de l'Ebre

On t'auren els detalls

CAT

Edita: Patronat de Turisme de la Diputació de Tarragona 2008
Textos: Núria Gil Duran
Fotografia: Mariano Cebolla
Disseny gràfic: MV&co, Estudi creatiu
Impremta: Impremta Ebro CB
Dipòsit legal: 2114-2008

- 4-5 Endinsat per la nostra riquesa cultural!
- 6 Pintures rupestres
- 7 Poblats ibèrics
- 8-9 Els castells i les torres del territori
- 10 Patrimoni arquitectònic religiós
- 11 Centres històrics i monumentals. Tortosa
- 12-13 Centres històrics i monumentals
- 14 Els museus
- 15 Les col·leccions
- 16 Sales d'exposicions
- 17 Patrimoni artístic
- 18 Batalla de l'Ebre
- 19 L'artesanía als teus peus
- 20 Festes de recreació històrica
- 21 Els nens i nenes descobreixen i aprenen
- 22 Les Terres de l'Ebre al segle XXI
- 23-24 InFormació

EXPERIÈNCIES

TURISME CULTURAL A LES TERRES DE L'EBRE

Endinsa't a la nostra riquesa cultural!

El territori de les Terres de l'Ebre i les seves comarques Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre i Terra Alta, inexorablement guiades pel curs del riu, pel clima i per la història, tenen un alt contingut d'interès cultural. Podreu conèixer des de Patrimoni de la Humanitat -declarat per la Unesco- com és el cas de les pintures rupestres, fins a conjunts i nuclis històrics, béns culturals d'interès nacional i d'interès local, museus, centres d'interpretació o escultura pública arreu de les places i camins. Molts personatges d'arreu del món, s'han sentit atrets en algun moment de la seva vida per les peculiaritats culturals i identitàries que el territori els ha ofert. Del litoral i el Delta fins als Ports, des dels carrerons sinuosos del món rural fins als elements ornamentals del patrimoni arquitectònic dels conjunts històrics de pobles i ciutats.

Així és com donarem a la vida moderna, minada de violències i d'injustícies, una llifor que hi és molt necessària: la llifor de les nostres aigües: l'exemple de la tradició catalana.

A. Bladé i Desumvila

Bladé citant Mn. Manyà, *Visió de l'Ebre Català* (ACABD)

Els paisatges de les Terres de l'Ebre han inspirat molta literatura, és el cas de Josep Pla i Joan Perucho, *Terres de l'Ebre* de l'escriptor Sebastià Juan Arbó (Sant Carles de la Ràpita 1902 - Barcelona 1984), Artur Bladé i Desumvila (Benissanet 1907- Barcelona 1995) on el paisatge, la història i la literatura són els protagonistes d'un recorregut cultural pels carrers de Benissanet, nucli vora el riu situat a la comarca de la Ribera d'Ebre. Així, Jesús Moncada (Mequinensa 1941 - Barcelona 2005) amb *Camí de sirga*, s'apropia del nom del sender que vorejava l'Ebre des de Tortosa fins a Mequinensa. Tots ells s'han nodrit dels espais de les Terres de l'Ebre per escriure els seus relats. Al seu voltant s'articulen diverses rutes literàries, ja que la major part dels seus escrits són magnífiques guies per recórrer i conèixer els paratges de les comarques de l'Ebre.

Més enllà de l'àmbit literari, hem de recordar artistes plàstics com **Francesc Gimeno** (Tortosa, 1858 - 1927), qui fou un artista fidel a la realitat visual. L'obra de Francesc Gimeno, *Camí del Port, Tortosa*, deixà palès com són d'agrestes i pelats els barrancs del port en algunes èpoques de l'any.

O el pintor **Joaquim Mir** (Barcelona, 1873 -1940), de qui s'ha escrit *El canvi de Mir marcaria una època, la de l'Ebre*. És un dels artistes catalans més valorats del segle XX i amb l'obra *Fantasia de l'Ebre*, Miravet, Joaquim Mir obtenia el 1930 la Medalla d'Honor a la Exposición Nacional de Bellas Artes de Madrid.

Sense dubte, un dels personatges més cèlebres vinculats al territori fou el pintor **Pablo Picasso**. Les seves breus però intenses estades a Horta de Sant Joan a la Terra Alta, van marcar l'inici del cubisme i va esdevenir un punt i a part en el desenvolupament de les avantguardes pictòriques del segle XX.

Convent de Sant Salvador, Horta de Sant Joan

Gaudeix dels béns culturals, de la nostra història i de la nostra identitat!

Emporta't al teu cor les sensacions i emocions viscudes a les Terres de l'Ebre

EXPERIÈNCIES

Pintures rupestres

> patrimoni de la humanitat per la UNESCO. El conjunt més important de Catalunya

Poblat ibèric, Alcanar

Museu Comarcal del Montsià

Poblat Ibèric, Alcanar

L'art rupestre de l'Arc Mediterrani de la península Ibèrica està molt ben representat a les Terres de l'Ebre.

Dels primers habitants coneguts del terme d'**Ulldecona** ens resten els onze abrics alineats al llarg de la cinglera, situats a la serra de la Pietat -prop de l'Ermida de la Pietat-, que formen el conjunt més important de Catalunya i que, com tot l'art rupestre llevat van ser declarats al 1998 Patrimoni de la Humanitat per la Unesco. Destaquen els Abrics d'Ermites, un d'ells format per una escena on es localitzen cent setanta figures de cacera. La Cova Fosca -figures semiesquemàtiques de traces naturalistes-, i l'Abric de les Esquarterades, on s'hi documenten nou figures.

Cerqueu tota la simbologia de les figures humanes i animalístiques dels jaciments de l'art rupestre ebrenc, patrimoni de la Humanitat

6

Podeu seguir la vostra pròpia ruta cap a **Freginals**, la Cova de les Calobres, l'Abric de Masets -balma poc profunda on es conserven dos grups de pintures- i a l'Abric de Llibreres, on trobareu dotze pictogrames d'estil realista, entre ells una cabra i cèrvols. A **Alfara de Carles**, trobareu la Cova Pintada. Al **Perelló**, l'Abric de Cabra Feixet -on podreu diferenciar tres grups i localitzar un arquer i la Cova de Calobres. I a la Ribera d'Ebre, a **Tivissa**, compten amb quatre jaciments on s'han documentat restes pictòriques, com són la Cova del Ramat, la Cova del Cingle, la Cova del Pi i la del Taller.

Detall pintures rupestres d'Ulldecona

Fuireu de diversos vestigis d'època ibèrica, ja que els iler-cavons vivien de l'agricultura, la ramaderia i la mineria i, al sud de Catalunya, estengueren una xarxa de petits nuclis emmurallats al voltant del riu Ebre. Les estructures constructives eren consistents, reforçades amb bastions i torres. No deixeu de visitar els poblats del **Castellet de Banyoles**, a **Tivissa**, o la **Moleta del Remei**, a **Alcanar**, ja que són una de les millors mostres de cultura ibèrica a Catalunya.

Prop de l'Ermida de la Mare de Déu del Remei d'Alcanar trobem **La Moleta del Remei**, un poblat ibèric proper al litoral i a les rutes comercials que unien la Vall de l'Ebre amb la mar Mediterrània. Era el centre emmurallat d'un conjunt de petits nuclis de població propers, on viuria el bo i millor de la tribu, qui controlava els excedents de la zona i els intercanviava per productes de luxe amb diferents pobles de la Mediterrània. La importància del jaciment rau en que fou ocupat de manera ininterrompuda entre la segona meitat del segle VII aC i les darreries del segle II aC coincidint amb l'arribada dels romans.

Els panells informatius us acolliran i la vista panoràmica us captivarà

El poblat del **Castellet de Banyoles**, a **Tivissa** (Ribera d'Ebre), és un dels jaciments ibèrics més importants de Catalunya. A partir dels materials ceràmics trobats, es calcula que fou bastit al segle IV aC. Està situat a l'extrem d'un turó que domina el curs del riu Ebre, punt estratègic per al control del comerç fluvial entre la costa i l'interior de la Península.

El 1912, s'hi van trobar un conjunt d'arracades, braçalets, anells, mànecs d'espill i un petit tresor de vint-i-nou monedes. Però, va ser el 1927 quan es produí la descoberta més important: l'anomenat *Tresor de Tivissa*, format per un conjunt de peces religioses únic a Catalunya.

Casa O'Connor, Alcanar

Centre d'Interpretació de la cultura dels ibers a la Casa O'Connor d'Alcanar.

L'exposició sobre el món ibèric, des de l'edat de ferro a la romanització, és el complement indispensable a la visita de *La Moleta del Remei* a la casa pairal dels O'Connor, del segle XIX amb importants vestigis modernistes.

7

Poblats ibèrics

> Els ibers de la Vall de l'Ebre s'anomenaven iler-cavons i cercaven punts estratègics per instal·lar-s'hi.

Pintures rupestres, Ulldecona

Castell de la Suda

Castell de Miravet

Castell de Móra d'Ebre

Castell d'Ulldecona

Torre de la Carrova

Torre de Camarles

A les Terres de l'Ebre podreu inspirar-vos visitant més de vint castells, entre els quals destaquen per la seva estratègica localització, per la seva documentada història, per la seva magnitud i per les recents rehabilitacions i excel·lent conservació el de la Suda, a Tortosa, el de Miravet, el d'Ulldecona i el de Móra d'Ebre.

> Castell de la Suda, a Tortosa.

En aquest turó privilegiat a la vora de l'Ebre hi ha més de dos mil anys de cultura mediterrània, habitat pels ibers i pels romans i aixecat pel àrabs, ja al segle VIII, sobre l'acròpoli romana de Dertosa. L'alçària de les muralles de la Suda, la feien inexpugnable, cosa que va fer possible que romangués en mans dels àrabs durant molts d'anys.

Des de principis del segle VIII, i fins l'any 1148, Tortosa va estar sota domini andalusí. És aleshores i sota el domini del califa Abd al Rahman III, quan es construeix el castell de la Suda, mirador privilegiat de la ciutat i actual Parador Nacional de Turismo.

Et ve de gust fer un cafè o allotjar-te en un castell?

En aquesta època la ciutat va ser un enclavament estratègic des d'on es controlaven les comunicacions cap als

territoris del nord, i des d'on es visualitzava la via fluvial que permetia l'accés a les terres de l'interior. Cristòfor Despuig en els seus *Col·loquis* explica les recompenses que el comte Ramon Berenguer atorgà als quatre cavallers que varen assaltar la muralla, a Guillem Ramon de Montcada li donà un dels castells, l'altre el donà a Pere Sentmenat i el tercer se'l reservà per a ell. Per aquest motiu, us podeu imaginar perquè és imprescindible visitar el castell, el passeig de ronda des de l' absis de la catedral i les avançades de Sant Joan.

> Castell de Miravet.

Està considerat el millor exemple de l'arquitectura militar templera de Catalunya. L'excepcionalitat de l'emplaçament rau en la possibilitat de controlar tot l'entorn i dominar la visibilitat del riu Ebre com a via d'accés a l'interior de la península. Després de la primera ocupació del turó, documentada al segle II aC, hi va haver la presència d'un *castrum* romà i en l'arribada del món islàmic s'hi estableix una fortificació o *hisn* d'època califal.

L'ordre del Temple s'encarregà de la remodelació a partir de 1153, quan el territori passa a mans cristianes. Fortificació clau al llarg de la Història de Catalunya i d'Espanya, ja que el castell es documenta en la Guerra dels Segadors, la Guerra de Successió, les tres guerres carlines, i també a la Guerra Civil Espanyola.

"En un lloc on el riu formava un ample meandre, una estranya embarcació intentava travessar-lo i guanyar l'altra riba, a recés de les indiscretas mirades del castell de Miravet, car ningú no sabia, en aquell moment, si estava en poder dels nacionals o dels carlins." (Joan Perucho).

> Castell d'Ulldecona.

Declarat Bé d'Interès Cultural, es troba situat sobre el puig que porta el seu nom, al marge esquerre del riu Sénia. Fou conquerit l'any 1148 per Ramon Berenguer IV i concedit posteriorment a l'orde de l'Hospital, que va construir els emblemàtics edificis de les torres. La visita a la fortalesa us permetrà descobrir una torre cilíndrica, una torre principal de base rectangular que domina tot el conjunt, on es troba la Sala Noble amb la finestra coronella a la vessant est, finestra geminada amb acabament trevolat. A més, si seguïu pujant fins la terrassa gaudireu d'una impressionant panoràmica del ric territori on es va enclavar el castell.

No oblideu entrar a l'església de Santa Maria dels Àngels, d'una nau amb volta de canó de mig punt sobre arcs torals i absis semicircular.

> Castell de Móra d'Ebre.

Data de l'any 1060, d'origen àrab, fou habitat pels barons d'Entença i pels de Cardona, el mirador al riu i a la població et transportaran en el temps. A més, pots assistir a una representació teatral, a la fira d'antiguitats, a un dels concerts que s'organitzen o també a les visites concertades. Diu la llegenda que el senyor del castell de Móra d'Ebre es va transformar en llop després de morir i la seva ànima immortal rondava pel poble fent estranyeses i malifetes, fins i tot era capaç de traspasar el riu amb un salt.

> Restes del castell d'Amposta.

Un dels punts imprescindibles per visitar a Amposta és una antiga fortalesa del segle X defensada amb muralles àrabs i medievals. Construït vora el riu Ebre, sobre un assentament ibèric i conquerit per Ramon Berenguer IV al segle XII. Seu de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a la Corona de Catalunya i Aragó.

Una sèrie de plafons informatius et permetran recórrer el recinte que actualment conserva la base de la torre de Sant Joan, el fossar i uns esvelts arcs de pedra situats arran del riu. Just a la vora del Pont Penjant.

> La ruta de les tres ces: castell, celler i cova.

Consisteix en visitar el Castell de Miravet, el Celler de Pinell de Brai i les Coves Meravelles de Benifallet.

> Torre de la Carrova a Amposta.

Aquesta espectacular torre d'arquitectura militar, formava part del conjunt de torres de defensa construïdes en època medieval al llarg del recorregut fluvial. Presenta una robusta estructura i una acurada restauració dels seus components gòtics, que daten del segle XIV. En la mateixa visita trobareu unes restes de la vil·la romana, la font de la Carrova i una zona de pícnic, per fer un bon descans.

> Torre de Camarles.

Per defensar-se del perill dels pirates, els enclavaments militars de l'antiga costa marítima es feien servir de les torres. La de Camarles, al bell mig de la població, va ser donada al cavaller Guillem de Sunyer per Ramon Berenguer IV.

> La ruta de les tres torres a l'Aldea.

Si disposeu d'una bicicleta de muntanya, feu un recorregut de dificultat mínima, envoltat d'arrossars i sèquies de rec cap a la Torre de Burjassènia, la Torre de la Candela i la Torre de l'Ermita.

Els castells del territori

8

9

Patrimoni arquitectònic religiós

Gravat de Wyngaerde. Tortosa, 1563

Reials Col·legis, Tortosa

Fris Reials Col·legis, Tortosa

> Catedral de Santa Maria de Tortosa. La desapareguda seu romànica estava situada al mateix recinte. Les obres de la catedral gòtica s'inicien al segle XIV i s'allarguen fins a la meitat del segle XVIII.

"He vist la catedral. La Seu de Tortosa és tan fina i sensible com la de Barcelona. El claustre, una pura delícia. El conjunt gòtic és d'una aguda sensibilitat." (Josep Pla).

La part principal és l'església, construïda el segle XIII, durant el domini templer.

Ja en domini hospitaler al segle XIV, la nau va ser prolongada amb un cor elevat, una galilea porticada i es va obrir l'actual porta principal, d'espectacular estructura aixamfranada i contorn ogival. Està decorada per dotze arquivoltes amb les corresponents columnetes i capitells de temàtica floral. El convent va estar habitat per una important comunitat franciscana i durant el segle XVI hi feu estada durant dotze anys Fra Salvador, que va obrar grans miracles i ara és conegut i venerat com Sant Salvador d'Horta.

> L'antic convent i ermitatge de Cardó.

Al terme de Benifallet, tot i que s'accedeix per Rasquera, té ben guardada una llegenda sacra anomenada *lo salt del flare*. S'explica que el frare, en ser descobertes les seves relacions en una pastora, es va voler suïcidar i es va llançar al buit des d'una roca. Després de quedar-se enganxat en una branca d'un arbre i salvar-se, el frare va penedir-se.

En endinsar-vos al centre històric de Tortosa, coneixereu el **conjunt monumental** declarat Bé d'Interès Cultural pels seus importants edificis representatius d'èpoques diverses, des de l'Edat Mitjana fins el Modernisme i us adonareu de l'important petjada històrica de la ciutat, que també aplega vestigis de l'**antic Call jueu**, un dels més antics de Catalunya, on es conserva el traçat dels carrers estrets que comuniquen amb els pous situats a les placetes.

El nucli històric de Tortosa reposa just a tocar de l'Ebre, un riu que des d'antic ha estat una entrada natural des de la mar cap a l'interior de la Península. És per això que Tortosa va esdevenir una ciutat vinculada al comerç fluvial i a l'intercanvi cultural. Sarraïns, jueus i cristians hi visqueren durant temps i deixaren petjada en un ric patrimoni històric i artístic que avui encara es pot visitar, com l'**arc del Romeu**, antic portal d'accés a la ciutat. En motiu de l'inici de la *Festa del Renaixement* i de forma simbòlica s'obre la porta en un emotiu acte i per tant, en finalitzar la Festa, es torna a tancar.

El nucli fundacional de la ciutat de Tortosa s'articula al voltant del **Castell de la Suda** (vegeu castells) d'origen musulmà. L'edifici, que amb l'ocupació cristiana fou presó pública i residència reial, sobresurt a la part més elevada del nucli antic de la ciutat. L'estructura del conjunt, però, va patir fortes modificacions als segles XV i XVII, quan les exigències militars obligaren a construir diversos fortins entre els quals destaca l'espectacular recinte emmurallat de les **Avançades de Sant Joan**, recentment rehabilitat.

Als peus del Castell de la Suda, a l'antic fòrum romà, es va construir la Catedral de Santa Maria (vegeu patrimoni arquitectònic religiós). Iniciada al segle XIV, és d'estil gòtic i llueix una façana barroca. Just al davant de la **Catedral**, s'erigeix el Palau Episcopal del s. XIII-XIV, organitzat al voltant d'un pati interior.

Com a testimoni de l'activitat religiosa de la ciutat trobareu el conjunt d'edificis del s. XVI fundats per Carles V i construïts en temps de Felip II amb la funció d'educar els moriscs o nous cristians; és imprescindible visitar els **Reials Col·legis** -Col·legi de Sant Jaume i Sant Maties-, dels quals en destaca el pati, de marcat estil renaixentista, que es considera únic a Catalunya i l'**Espai Sant Domènec**, -actual Centre d'Interpretació del Renaixement, que no us podeu perdre-, antiga església declarada Bé d'Interès Nacional que conserva l'Armari de l'antic Arxiu de la Ciutat.

Un recorregut pel centre històric de la ciutat també ha d'incloure una passejada a peu o en llagut per la **façana fluvial de l'Ebre** i no deixar de banda la joia de l'arquitectura modernista a Tortosa, com és l'**Antic Escorxador**, obra de l'arquitecte Pau Monguió, construït a la riba del riu, amb una decoració de ceràmica vidrada, influència mudèjar i composició ordenada amb diversos pavellons.

Si des de l'Escorxador us desplaceu fins l'eixample, contempleu els magnífics edificis modernistes construïts a finals del segle XIX i principis del XX. **El Mercat**, edifici d'estructura metàl·lica a la coberta, és una de les construccions més caraterístiques de l'època.

10

L'edifici presenta planta basilical de tres naus, sense creuer, amb capelles laterals entre els contraforts i coberta amb volta de creueria. Destaca la capella de la Mare de Déu de la Cinta -exemple de barroc madur-, patrona de la ciutat i el claustre del segle XIII. No us perdeu l'exposició permanent de la catedral (vegeu col·leccions), els vitralls de la seu i la majestuositat de l'altar major.

> Convent de la Mare de Déu dels Àngels (Sant Salvador), d'Horta de Sant Joan.

El 1985 el conjunt de la muntanya i Convent de la Mare de Déu dels Àngels van ser declarats Monument històrico-artístic. La fundació de l'església es remunta al temps dels templers i el conjunt està constituït per un grup d'edificis de cronologies diverses (XIII-XVII), disposats al voltant d'un claustre renaixentista.

11

Claustre de la Catedral Sta. Maria de Tortosa

Capella de la Cinta de la Catedral de Tortosa

Claustre convent de Sant Salvador

Centres històrics i monumentals. Tortosa

Arnes

Ajuntament d'Arnes

Ermita d'Ulldecona

Antic escorxador, Tortosa

Miravet

Presó, Horta de Sant Joan

A les Terres de l'Ebre podem trobar altres nuclis de gran bellesa com els barris medievals de Batea, Arnes, Horta de Sant Joan o Tivissa, o d'origen àrab com la vila vella de Miravet, entre d'altres.

Us animeu a fer un recorregut medieval?

> El Nucli Antic d'Horta de Sant Joan.

El nucli antic del poble conserva el seu caràcter medieval amb carrers estrets, és per això que no heu de visitar el nucli amb vehicle, o us perdeu la mirada d'un poble encantador. Als voltants de la plaça de l'ajuntament teniu dos llocs perfectes per fer un descans. El conjunt arquitectònic d'Horta, que està declarat Bé Cultural d'Interès Nacional, aporta la plaça porticada de l'Església gòtica, l'ajuntament renaixentista i els carrers que l'envolten, on localitzareu tot seguit els habitatges monumentals construïts al segle XVI. La presó està als baixos de l'ajuntament, on es troba l'exposició que explica l'evolució urbana d'Orta. La Casa de la Comanda o Delme és un palau renaixentista del segle XVI-XVII, on antigament residia el comanador de l'orde de l'Hospital.

Ajuntament Horta de Sant Joan

Un monument templar molt destacable i que es troba fora del nucli antic, és el convent de la Mare de Déu dels Àngels, més conegut com Convent de Sant Salvador, (Vegeu patrimoni arquitectònic religiós). Trobareu referències de la població escrit de dos formes diferents: Orta i Horta. Les activitats de caire cultural fan referència a Orta, en commemoració a com figura a la carta pobla. A l'actualitat s'utilitza Horta.

> Arnes

A Arnes, a la Terra Alta, es pot contemplar el formidable centre històric, que conserva l'estructura original de nucli fortificat i està catalogat com a Bé d'Interès Artístic i Històric. Destaca l'edifici de l'Ajuntament, una magnífica construcció d'estil renaixentista i l'Església de Santa Magdalena d'estil barroc.

> Batea.

Conserva un bon nombre de porxos coberts i construccions d'època medieval. El principal atractiu és el carrer major, tot porxat amb arcs apuntats, del s. XIV. El primer cap de setmana de juliol, es celebra un mercat medieval ambientat en el segle XV.

> Miravet.

Als peus de l'imponent castell templar de visita obligada, trobareu el nucli antic de **Miravet**, on destaquen l'edifici de l'antiga Aljama morisca i l'Església vella, d'estil renaixentista.

> Móra d'Ebre.

Una vegada passat el pont d'arcades que creua el riu Ebre, us podeu apropar a un racó emblemàtic de la vila, la plaça de Dalt, on està el monument a l'escultor Julio Antonio i la Casa Montagut de l'Era. No deixeu de banda una visita a l'Església Prioral, dedicada a Sant Joan Baptista i d'origen romànic tardà.

> Ulldecona.

De gran rellevància històrico-artística, podeu visitar el nucli antic d'**Ulldecona**, amb cases dels segles XV al XVIII i entrar a l'església de Sant Lluc, d'estil gòtic i situada a la plaça porxada.

> Fatarella.

A La **Fatarella**, podreu descobrir la ruta dels porxos i les portes medievals de la muralla i d'accés al nucli. Segons sembla, els motius principals per tancar la vila foren protegir-se contra el bandolerisme i els llops.

> Tivissa.

Conserva el centre històric d'essència medieval on es poden descobrir cases senyoriales o un entramat encerclat per recintes emmurallats. Destaca l'església parroquial de Sant Jaume d'estil renaixentista i el poblat ibèric del Castellet de Banyoles o les pintures rupestres de la Font de la Vilella.

> El modernisme a les Terres de l'Ebre.

El Celler cooperatiu de Pinell de Brai conegut com *La Catedral del Vi*, és l'obra mestra de l'arquitecte Cèsar Martinell i Brunet -deixeble de Gaudí-. D'estil noucentista destaca per la seva façana amb decoracions ceràmiques pintades i el joc d'arcades interiors obrats amb maons.

Interior Celler Pinell de Brai

El celler cooperatiu de Gandesa és una de les set meravelles del Patrimoni Cultural material de Catalunya. Obra del 1919 realitzada per Cèsar Martinell, destaca per la seva original coberta parabòlica amb voltes planes interiors de rajola i gàrgoles de ceràmica. El prestigiós arquitecte també és l'autor de *La Casa de la Feligresa* d'**Ulldecona**. Seguiu les **rutes Modernistes de Tortosa i Amposta**.

Centres històrics i monumentals

Els museus

A les Terres de l'Ebre hi ha dos museus inclosos al Registre de Museus de la Generalitat de Catalunya: El Museu Comarcal del Montsià i el Museu de Ceràmica Popular.

En el mateix museu us oferiran serveis turístics complets i itineraris magnífics que us ompliran de coneixement .

> Museu Comarcal del Montsià a Amposta. En època dels romans *Amni Imposita*, que significa *posada sobre el riu*.

Museu de Ceràmica Popular

El parc municipal de la població us situarà a l'edifici de les antigues escoles públiques Miquel Granell, del 1912, obra de l'arquitecte Ramon Salas. L'edifici, totalment renovat, allotja exposicions permanents a la *Sala de l'arròs i el seu conreu tradicional*, on podreu interpretar el que ha significat per al territori aquest cultiu. A més s'hi presenten importants exposicions temporals. El Museu, equipament cultural de referència al territori, desenvolupa la seva acció museística preferentment en el patrimoni arqueològic, etnològic i natural.

> Museu de Ceràmica Popular a l'Ametlla de Mar.

Un monòlit a peu de carretera us conduirà irrevocablement a l'edifici del museu, que es troba envoltat d'oliveres i pins. Peces de més de tres cents centres terrissers, d'arreu d'Espanya i de Portugal, així com també de Marroc. La visita està estructurada en quatre circuits: els *Usos de la Ceràmica*, els *Centres Terrissers*, el *Càntir i les seves formes* i finalment podreu conèixer el *Procés i les tècniques de la ceràmica*.

El museu disposa d'un fons de més d'11.000 peces de terrissa perfectament catalogades que formen una col·lecció única. La galeria de Mestres Terrissers, vol ser un homenatge als artesans i artífexs d'aquesta cultura ancestral.

> Centre Picasso a Horta de Sant Joan.

"Tot el que sé ho he après a Horta". Pablo Picasso

A Horta de Sant Joan, és visita imprescindible el Centre Picasso, on s'exposen reproduccions facsimil dels quadres que va pintar a la localitat i on s'explica el lligam que va tenir Picasso per sempre més amb la població. A més, al voltant de la vila es poden resseguir els racons i indrets que van inspirar l'artista, on hi va viure o s'hi va passejar. Quan el jove Picasso tenia 16 anys, va visitar Horta de Sant Joan acollit pel seu company d'estudis Manel Pallarès, on va romandre vuit mesos. Va conèixer la vida rural, per dibuixar-la i pintar-la. Onze anys més tard, tornà a Horta per passar-hi l'estiu amb Fernande Olivier. És l'inici de la seva revulsiva etapa cubista i on va pintar obres que ara formen part dels fons de museus de ciutats com Nova York, Moscou, Barcelona, São Paulo, París o Frankfurt.

És el moment de fer de detectius!

Una visita al centre històric us permetrà localitzar els indrets vinculats a la vida i l'obra de l'artista, com l'Hostal del Trompet, el convent, la cova o balma, i el cafè on anava Picasso

> Exposició permanent Santa Mª Dertosa. Catedral de Tortosa.

L'important col·lecció del Bisbat de Tortosa, que es remunta al segle XII, la podeu contemplar a les dependències de

l'antic palau del bisbe que conformen la sala del prior i la canònica de Santa Maria. Allí podreu visualitzar en detall més de 200 peces de patrimoni tèxtil, orfebreria, pintura, escultura, còdexs, pergamins i llibres miniats del fons artístic de la catedral, així com el cadirat del cor i els tapisos.

El Retaule de la Transfiguració, del Taller de Jaume Huguet (s. XV) i d'influència flamenca, us enlluernarà.

Si seguïu la tradició de la llegenda de la Mare de Déu de la Cinta, i desitgeu el millor embaràs a familiars i amigues, haureu de beneir una cinta i regalar-la, ja que tal com la duia la Mare de Déu en el moment del part, la cinta facilitarà el naixement de la criatura.

Altres col·leccions a visitar:

Centre d'interpretació dels íbers a Tivissa, on visualitzareu la reproducció del Tresor Ibèric de Tivissa descobert al poblat del Castellet de Banyoles.

Museu Serra d'Instrumentes musicals a Benissanet.

Museu d'Història Natural a Santa Bàrbara. Una col·lecció de 3.200 minerals i fòssils de cinquanta països dels cinc continents.

Observatori de l'Ebre a Roquetes. Fundat el 1904 pels jesuïtes, és pioner a escala mundial en l'estudi de l'activitat solar, a més de disposar d'una col·lecció d'aparells científics.

Museu Comarcal del Montsià

Museu Comarcal del Montsià

Museu de Ceràmica Popular

Les col·leccions

Sales d'exposicions

Monument al Regant

Art al Ras

Escultura pública, L'Ampolla

- > Museu de l'Ebre, a Tortosa.

Un museu a sota d'un pont!

Un dels equipaments culturals més singulars de les Terres de l'Ebre, és el que està situat al mateix pont del mil·lenari de Tortosa. Al Museu de l'Ebre hi ha una ampla programació d'exposicions anual tant de l'àmbit històric com artístic.

- > Sala Antoni Garcia de l'Antic Escorxador, a Tortosa.

Podreu contemplar exposicions de gran qualitat tant des del punt de vista del muntatge com del seu discurs temàtic. Mostres itinerants que s'han vist arreu de Catalunya, o exposicions individuals i col·lectives d'artistes contemporanis. A més, podràs traspasar la porta de l'antic escorxador modernista.

No oblideu fer una passejada pels voltants i contemplar per una banda el riu i per l'altra el castell de la Suda

- > Sala d'exposicions del Convent de Sant Salvador a Horta de Sant Joan.

Al mateix convent, situat al peu de la muntanya de Santa Bàrbara us podreu endinsar a la sala del convent on es mostren exposicions de gran rigor i qualitat artística. Des de la sala d'exposicions una gran finestra et permet visualitzar el magnífic claustre del convent.

- > El Palau del Castellà a Gandesa.

També coneguda com l'antiga presó, s'hi presenten exposicions que permeten alhora, conèixer l'important edifici històric.

- > Pavelló Firal de Sant Carles de la Ràpita.

Al pavelló Firal de Sant Carles de la Ràpita, i durant el mes d'agost, se celebra la *Biennial d'Art Gràfic* organitzada conjuntament amb la ciutat italiana agermanada de Villafranca al Mare, on es poden contemplar al voltant d'un miler d'obres d'art gràfic de variades tendències artístiques.

En els vostres desplaçaments per les Terres de l'Ebre podreu visualitzar monuments i escultures per les places i vies de comunicació: El monument al Nus, a Tortosa; el monument al Regant, a Deltebre; l'escultura Amposta; el Mil·lenari a Tortosa, el monument a les Brigades Internacionals, a Flix; i d'altres a l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Corbera, Sant Carles de la Ràpita...

Al Centre lúdic Tosses XXI d'Amposta, hi ha diverses obres d'art de gran format que us permetran contemplar escultures i pintures en el vostre temps d'oci.

Art al Ras

- > Art al Ras.

Creativitat, natura i imaginació

Als camins no asfaltats dels dotze pobles de la Terra Alta, escultors, poetes i escriptors treballen l'art i la natura amb tècniques i materials diversos (fusta, pedra, argila, ferro...). Aquest recorregut compta amb més de 70 escultures, on cadascuna d'elles, et permet localitzar un punt on part de l'obra és la pròpia natura.

- > Jardins del Príncep.

Natura i escultura.

Als jardins que es troben entre el Castell de la Suda i el Fortí de Tenasses, tot resseguint la muralla que bastí la ciutat al segle XIV, podreu passejar per l'exposició permanent a l'aire lliure de les obres de l'escultor Santiago de Santiago.

Jardins del Príncep, Tortosa

Sala Antoni Garcia

Sala Antoni Garcia

Museu de l'Ebre

Patrimoni artístic

La Batalla de l'Ebre

La Batalla de l'Ebre és un símbol de la destrucció i la barbàrie de la guerra.

Ara, fem un passeig per la pau!

La nit del 25 de juliol de 1938 es va iniciar la Batalla de l'Ebre. L'exèrcit republicà, tot creuant el riu Ebre i per sorpresa, guanyà el control de les forces nacionals i feu retrocedir l'exèrcit franquista del territori que ara visiteu. El Consorci Memorial Espais de la Batalla de l'Ebre, COMEBE, eix central de tots els centres d'interpretació projectats a la Terra Alta i a la Ribera d'Ebre, ha creat rutes pels llocs més importants de la batalla més sagnant de la Guerra Civil espanyola (1936-1939) que va tenir una durada de 115 dies.

Corbera d'Ebre. El *Centre d'interpretació 115 Dies*, és l'espai de recepció de visitants. A més podreu visitar l'exposició *La trinxera* i el Poble Vell de Corbera, declarat *Lloc d'Interès Històric* pel Parlament de Catalunya, on la *Flama Permanent* continua homenatjant als corberans que van patir els bombardejos.

La Fatarella. On trobareu el Memorial de les Camposines, l'Espai Històric de Les Deveses i el Centre d'Interpretació de les Unitats Internacionals.

Vilalba dels Arcs. Des del Mirador del Bassot i a les Trinxeres dels Barrancs podreu contemplar els espais dels vuit dies de setge inicial. Visiteu el Centre *La vida dels soldats a les trinxeres*.

Gandesa. Al Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre, disposeu d'una àmplia exposició de material i des del Coll del Moro, indret on es va ubicar el quarter general *Terminus*, coneixereu el turó des d'on es va controlar l'escenari de la Batalla de l'Ebre.

Pinell de Brai. No oblideu visitar l'innovador Centre d'interpretació *Les Veus del Front* i apreciar les vistes que s'ofereixen des del *Cub de la Pau*, a la Serra de Pàndols, així com les cases caigudes o *La Ruta de la Pau*, recorregut d'antigues trinxeres i clots de tiradors.

Batea. On trobareu un dels darrers centres inaugurats, el Centre *Hospitals de sang*.

Cerqueu les trinxeres i els refugis i descobrireu els indrets on es va viure una crua realitat, la qual va desencadenar el principi del fi d'una guerra i la derrota de la República i del sistema democràtic d'Espanya.

> Art i lletres. Algunes coses a descobrir:

Abecedari de la Llibertat, al Poble Vell de Corbera declarat Lloc d'Interès Històric pel Parlament de Catalunya, a la Terra Alta. Poble que va sofrir els efectes devastadors de la Guerra Civil Espanyola i des d'on s'obté una magnífica panoràmica sobre les Serres de Cavalls i de Pàndols, espais on es van desenvolupar alguns dels fets més cruentos d'aquest conflicte bèl·lic. Monument universal a la pau mitjançant el codi de les lletres i el compromís de l'art. En aquest projecte artístic que pretén vincular l'art, la memòria històrica i la lluita per la Pau trobareu 28 lletres gegants realitzades en diferents tècniques i per diversos artistes que porten a les paraules i per tant, al diàleg.

> La pauma i la terrissa.

Hi ha nombrosos pobles que han conservat la tradició artesana de la cistelleria. **La pauma** a les Terres de l'Ebre ha estat recuperada inicialment per les llatadores de **Mas de Barberans**, per les d'**Els Reguers**, **Rasquera**, **Paüls**, **Pinell de Brai** o **Alfara de Carles**. A totes aquestes poblacions es mostra com es pot sumar artesanía i disseny. El margalló, única palmera autòctona d'Europa, material lligat a la terra i la tradició ebrenca fins els voltants del 1950, es recupera a l'actualitat i mostra el procés del treball de la pauma: La separació dels brins, el remull, el trenatge...

A Miravet, Tivenys i la Galera s'hi produeix la **terrissa**. La producció de terrissa és una activitat artesanal d'origen ibèric i musulmà força arrelada en algunes poblacions de les Terres de l'Ebre com **Miravet** a la Ribera d'Ebre, **Tivenys** al Baix Ebre o **La Galera** al Montsià. Es fan cànctirs, rivells, gerres i estris de cuina, com plats i safates.

La Galera és un dels altres pobles on viuen algunes famílies de terrissaires. En aquesta població se celebra cada any pels volts de l'1 de maig la Fira de la Terrissa, on terrissaires vinguts d'arreu de Catalunya, d'Espanya i de l'estranger mostren les seves creacions. A més, s'hi pot visitar el Centre d'Interpretació de la terrissa.

D'altra banda, Tivenys organitza una Fira d'Artesania i Turisme on es tracta de manera preferent l'art de la ceràmica.

Si us heu engrescat amb l'artesanía, és imprescindible visitar el **Museu de Ceràmica de l'Ametlla de Mar**, al Baix Ebre, on tindreu la possibilitat de conèixer una de les col·leccions de ceràmica popular més importants del món. (Vegeu museus)

Centre 115 dies Corbera d'Ebre

Les Veus del Front, Pinell de Brai

Corbera d'Ebre

L'artesanía als teus peus

Festa del Renaixement

Ball de Cavallets

Desfilada de Nobles

L'esplendor d'una ciutat al segle XVI

> La Festa del Renaixement de Tortosa. Ha estat catalogada i honorada en els darrers anys Festa Local d'Interès Turístic de Catalunya, Fiesta de Interés Turístico Nacional i Placa d'Honor del Turisme de Catalunya. Dies on es reviu, en unes jornades històriques que se celebren durant la segona quinzena de juliol, atapeïda d'actors, espectacles, tavernes, comerciants, músics i teatralitzacions, abanderats, ciutadans i visitants vestits d'època, una recreació a l'estil de vida de la Tortosa renaixentista, tal i com va quedar descrit als documents del 1544. Les places i els carrers de la vila són festa, alegria, música i color. La festa commemora lúdica i cultural el període històric del segle XVI.

Mengeu de Festa! Amb les Jornades gastronòmiques dels restaurants de Tortosa, admireu les espectaculars vestimentes de la moda de l'època o la ruta de la saboga i no us perdeu les llepolies de la festa. Els abanderats i els cavallets són uns dels principals elements de la festa i els preferits per als nens.

Entreu i mirau lo llustre dels ciutadans!

> Móra Morisca a Móra d'Ebre.
Móra d'Ebre reviu el passat sota la dominació àrab, on vivien musulmans, jueus i cristians. Durant un cap de setmana de la primera quinzena de juliol, els bufons i la gastronomia àrab despleguen la imaginació, el mercadal o mercat d'artesans mostra els oficis antics com els ferrers, les filadores, els forners, els picapedrers, espectacles de música, dansa i teatre fan que Móra torni a ser morisca, amb la creu i la mitja lluna.

Amb l'Escacs vivents fruireu petits i grans, Móra enceta la festa amb el sopar morisc al castell

> Mercat Ibèric d'Alcanar.
Al setembre. Mitjançant activitats al carrer del nucli històric s'explica com vivien i treballaven els ibers que hi van viure ara fa més de dos mil anys

> Mercat Medieval de Batea.
Al juliol. Amb les eines es fan les feines! Es fa un sorteig entre els visitants, que té com a premi *Lo carro del fato*.

Els nens i nenes descobreixen i aprenen

1 Busca els **indrets picassians a Horta de Sant Joan**

2 Has trobat la **Torre de la Carrova** en miniatura, a Amposta?

3 Informa't sobre les activitats al **Poblat ibèric de la Moleta del Remei**, a Alcanar

4 Cerca les inicials del teu nom a l'**Abecedari de la Llibertat**, a Corbera d'Ebre.

5 Observa de ben prop als **abanderats i cavallets de la Festa del Renaixement** a Tortosa.

6 Creua pel lateral de vianants el **Pont Penjat d'Amposta**, com es feia antigament.

7 Ja heu anat al **Pas de barca, de Miravet**? Creuaràs el riu amb els transbordador que funciona sense motor

8 Endequina el significat del vocabulari específic de les Terres de l'Ebre i enganxa'l amb la paraula sinònima ↓

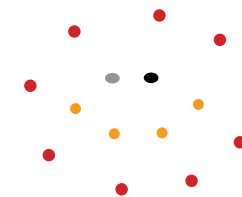
- Granera
- Gitar-se
- Retó
- Xica
- Poval
- Xalar
- Anar a fer un mos
- Escurar
- Oco!
- Fato
- Desjecte
- Xèic

- Anar a dormir
- Galleda
- Noia
- Anar a menjar alguna cosa
- Escombra
- Fregar plats
- Mossèn
- Divertir-se
- Compte!
- Persona poc formal
- Quantitat d'alguna cosa
- Comodí utilitzat en una conversa. Sinònim de noi.

9 **Esbrina** i posa les lletres que falten.

T _ R _ _ S D _ L ' _ _ R _ _

10 **Uneix** els punts del mateix color. Esperem que la visita t'hagi deixat...

Festes de recreació històrica

Les Terres de l'Ebre al segle XXI

Si apostes per la innovació i les darreres tendències artístiques, no t'has de perdre la visita al Centre d'Arts Visuals a Amposta, un centre d'art contemporani, on se celebraran tanmateix, les exposicions de la Biennal d'Art Ciutat d'Amposta.

L'artista nord-americà Matt Lamb, nascut a Xicago i d'origen irlandès va arribar a Horta de la mà del seu marxant alemany, les seves inspiracions picassianes i l'exposició *Lamb encounters Picasso*. La sala de plens de l'Ajuntament d'Horta està presidida per una peça de gran format de la mateixa sèrie que la posseeix el Parlament Europeu a Estrasburg. L'obra, on el gest és determinant, està dominada pel color, l'expressionisme i la desestructuració temàtica.

...Parlo de la verdor d'un delta immens;
Parlo dels vols dels ibis (milers d'ibis
com volves vives de la neu més blanca)
i del flamenc rosat (de l'intim rosa
d'un pit de noia gairebé entrevist).
I parlo del coll-verd bronzint per l'aire
com la pedra llançada per la fona,
de l'anguila subtil com la serpentina,
la tenca platejada de les basses.
Parlo del gran silenci on es fonien
l'aigua dolça del riu, la mar amarga

Gerard Vergés

L'escriptor Emili Rosales, ens ofereix un extraordinari misteri històric amb l'obra *La Ciutat Invisible*, on relata un memorial del Segle XVIII i els plans del rei Carles III, que amaguen la creació d'una gran ciutat al Delta de l'Ebre, Sant Carles de la Ràpita, a imatge de Sant Petersburg, tot seguint el fil investigador d'una obra desapareguda del gran mestre de la pintura italiana, Giambattista Tiepolo.

inFormació d'interès

Empreses de guiatge i turisme cultural

Àrea SCP
Arqueologia i serveis al patrimoni cultural
Castell de Miravet.
Camí del Castell, s/n
43747 Miravet
Tel. 695 186 873
Fax 977 600 135
www.areascp.com
area_scp@terra.es
Visites guiades i tallers al Castell de Miravet per nens i adults.

Conficon
Turisme i tradicions
Pintor Gimeno, 1
43500 Tortosa
Tel. 977 443 174 / 670 795 216
www.conficon-hostesses.com
tortosa@conficon-hostesses.com
Visites guiades i venda de records i artesanía de Tortosa i les Terres de l'Ebre.

Delta Turístic
Barceloneta, 28 bxs.
43895 L'Ampolla
Tel. 977 460 839
Fax 977 460 950
www.deltaturistic.com
info@deltaturistic.com
Agència de viatges receptiva. Visites guiades i rutes culturals a les Terres de l'Ebre.

Dertotravel SL
Argentina, 23-25, 4a
43500 Tortosa
Tel. 977 44 80 22
www.dertotravel.com
receptiu@dertotravel.com
Agència de viatges receptiva. Rutes culturals per Tortosa i les Terres de l'Ebre.

Guies del Port
Aragó, 76
43597 Arnes
Tel. 977 435 515 / 676 308 021
guiesdelport@gmail.com
Visites guiades al patrimoni cultural de la Terra Alta.

Hife Tours
Adrià d'Utrecht, 1
43500 Tortosa
Tel. 977 510 297
Fax 977 510 041
www.hifetours.com
central@hifetours.com
Agència de viatges receptiva. Rutes culturals per Tortosa i les Terres de l'Ebre per grups.

L'Escola del Parc
Av. Colom, 73
43580 Deltebre
Tel. 977 489 679 / 639 021 524
lescolarvidals@terra.es
Excursions guiades per gaudir i descobrir la identitat cultural i patrimonial de les Terres de l'Ebre i els seus Parcs Naturals.

Ilercavònia Culture
Av. Remolins, 9-11, 3r 1a
43500 Tortosa
Tel. 626 103 477 / 977 413 938
www.ilercavoniaculture.net
ilercavonia.culture@gmail.com
Rutes de patrimoni històric per grups. Ruta dels Ibers d'Ilercavònia, Ruta dels Templers de la Batllia de Miravet, Ruta de la Batalla de l'Ebre i rutes personalitzades.

Lo Racó del Temple
Carrer del Riu, 14
43747 Miravet
Tel. 656 266 898
www.miravet.info
info@miravet.info
Visites culturals i d'interpretació del patrimoni històric i natural de Miravet.

Gubiana dels Ports, S.L
Apartat de Correus, 69
43520 Roquetes
Tel. 977 474 887 / 637 085 052
www.gubiana.com
caro@gubiana.com
Rutes socio-culturals, personalitzades i per grups, per les Terres de l'Ebre.

Museu Comarcal del Montsià. Serveis educatius i culturals
Gran Capità, 34
43870 Amposta
Tel. 977 70 29 54
Fax 977 70 21 53
E-mail: info@museumontsia.org
Web: www.museumontsia.org
Visites guiades, itineraris i tallers entorn el patrimoni del Montsià i les Terres de l'Ebre

Natura & Aventura
Pl. d'Espanya, 18
43540 Sant Carles de la Ràpita
Tel. 977 742 987 / 646 598 324
Fax 977 741 068
www.naturayaventura.com
naturayavtra@larapita.com
Visites guiades per descobrir el patrimoni històric i el valor cultural de la Reial ciutat de Sant Carles de la Ràpita.

EXPERIÈNCIES

PATRONAT DE TURISME DE LA DIPUTACIÓ DE TARRAGONA

C/ de l'Àngel, 6, 3ª planta
Edifici Siboni
43500 Tortosa
Tel. +34 977 444 447 - Fax +34 977 445 400
terresdelebre@diputaciotarragona.cat
www.terresdelebre.travel

